

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

Безкомпромісна і жертвна боротьба ОУН і УПА впродовж 1946–1948 рр. проти комуністичної влади, яка не одержала широкої підтримки як у переважній більшості областей України, так і за її межами (включаючи й західні країни), знекровила сили українського визвольного руху. Однак моральний дух нечисленних вже на той період лав збройного підпілля залишався досить високим. Засадничо відкидалися будь-які думки про можливість чи доцільність припинення опору. Більш складним виглядало становище в запіллі визвольного руху, яке дедалі чутливіше реагувало на безупинний тиск тоталітарного режиму. Тут настрої були помітно захитані політикою терору, масовими репресіями й депортаціями. Чимало людей схилилося до співпраці з владою.

Характеристику становища у лавах визвольного руху можна частково почерпнути із перехопленої органами МДБ в 1949 р. естафети Турківського надрайонного провідника ОУН Максима до Дрогобицького обласного проводу ОУН. У цьому документі зазначалося: “...великі втрати, понесені взимку, відбилися на кадрах, які залишилися, підірвали їх морально й викликали політичне отупіння. Деінде люди думають про те, як зберегти себе. Є випадки, коли втікають до своїх місць помешкання, де потім навмисне намагаються, щоб їх захопили більшовики”. Максим писав: “Люди залишилися самі слабі, котрі раніше сиділи по кутах”¹⁰³.

Тим часом, попри песимізм деяких керівників підпілля, поріділи лави повстанців і підпільників не складали зброю. У зведеннях Бюро інформативної УГВР за I півріччя 1949 р. зазначалося, що збройна боротьба проти “московсько-большевицьких окупантів з неослабною силою триває далі”. У Львівській області впродовж січня—червня 1949 р. було здійснено 114 антирадянських акцій. За січень—березень поточного року на теренах Рівненщини, Станіславщини й Тернопільщини збройне підпілля завдало відповідно 44, 43 і 24 удари по ворожих об’єктах, включаючи терористичні акти проти партійно-радянських працівників і місцевого активу. Жертвами цих дій стали 232 особи¹⁰⁴.

За даними Л. Шанковського, впродовж січня—червня 1949 р. збройне підпілля здійснило близько 300 акцій, з яких більше половини становили оборонні бої й сутички з військами МДБ—МВС. Найбільш активно діяли повстанці та підпільники на Станіславщині. У цій області за станом на 1 квітня 1949 р. їхні сили нараховували 26 бойових груп (165 осіб), 194 підпільні організації ОУН (901 особа) і 329 окремо діючих бойовиків — всього 1 395 осіб¹⁰⁵.

Розділ 7. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946–1956 рр.)

Провід ОУН влітку 1949 р. був змушений переглянути деякі питання стратегії й тактики визвольного руху. На нараді, яка відбулася на Львівщині, керівництво підпіллям визнало необхідність збереження кадрів ОУН і УПА, спрямування їхніх зусиль на організаційну та пропагандистську діяльність, на зміцнення існуючих і створення нових націоналістичних осередків, залучення до них студентської й учнівської молоді. Вважалося необхідним значно посилити присутність ОУН у східних областях України, а також зорієнтувати кадри на підготовку до активних дій на випадок війни між західними країнами та радянським блоком. У цьому контексті ставилося завдання збирати розвідувальну інформацію воєнного, політичного й економічного характеру для англо-американців¹⁰⁶.

Прагнення керівництва підпіллям посилити увагу до створення своєї мережі серед молоді в містах і великих населених пунктах не залишилося поза увагою органів державної безпеки. Ще в грудні 1948 р. емдебісти викрили в торговельно-кооперативній школі в Рівному націоналістичну організацію в кількості 11 осіб. В листопаді 1949 р. була ліквідована розгалужена націоналістична організація “Мета”, яка виникла в Дрогобицькому електромеханічному технікумі, а потім перенесла свою діяльність в Тернопіль. Мали місце й інші аналогічні факти¹⁰⁷. Так, у червні—серпні 1949 р. в Києві органи МДБ арештували 9 осіб, серед яких були студенти театрального і педагогічного інститутів, робітники, котрих звинуватили в націоналістичній діяльності, у прагненні вести боротьбу за відрив України від СРСР та створення самостійної української держави. Керівник групи Я. Сербин зізнався, що, перебуваючи в Дрогобичі, намагався встановити зв’язки з підпіллям ОУН, але це йому не вдалося. Постановою Особливої наради при МДБ СРСР від 17 грудня 1949 р. всі члени згаданої групи були засуджені на 10—25 років виправно-трудова таборів¹⁰⁸.

Восени 1949 р. постало питання про долю залишків УПА, яка в якості збройної формації вичерпала свої можливості. У зв’язку з цим на підставі рішення УГВР Головний командир УПА Р. Шухевич 3 вересня 1949 р. видав наказ, згідно з яким всі повстанські підвідділи і штаби тимчасово припиняли свою діяльність як бойові одиниці й органи управління, а їхній особовий склад переходив до націоналістичного підпілля¹⁰⁹.

Про особливості діяльності підпілля ОУН в цей період свідчить, наприклад, доповідна записка Станіславського обкому партії від 23 вересня 1949 р. до ЦК КП(б)У. У ній повідомлялося: “...характер здійснених бандпроявів впродовж серпня місяця ц.р. свідчить про активізацію українсько-націоналістичного підпілля в напрямках: 1. Ідеологічне оброблення населення сіл шляхом розповсюдження антирадянських листівок. 2. Підривної діяльності: а) диверсії і погроми промислово-господарських об’єктів, державно-кооперативних і культурно-освітніх установ; б) терор-замах, вбивства партійно-радянських працівників і місцевого активу”¹¹⁰.

Впродовж травня—листопада 1949 р. повстанці і підпільники здійснили на території цієї області 212 акцій, внаслідок яких втрати вбитими, пораненими і уведеними до лісу становили близько 200 осіб¹¹¹.

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

Серед найбільш резонансних дій збройного підпілля в 1949 р. стало вбивство 24 жовтня у Львові письменника Я. Галана, який особливо відзначався пропагандою войовничого атеїзму й комуністичної ідеології у західних областях України. За агентурними даними МДБ, справу про ліквідацію Галана зініціював провідник ОУН на ЗУЗ Р. Кравчук (Петро). Безпосереднє керівництво підготовкою здійснював жовківський надрайонний провідник Р. Щепанський (Буй-Тур), а його виконавцями були М. Стахур (Стефко) та І. Лукашевич¹¹². Наступного дня Хрущов інформував про це вбивство Сталіна¹¹³.

У той час, коли більшовики змістили акценти боротьби з підпіллям з широкомасштабних військово-чекістських операцій на агентурно-оперативну роботу з метою проникнення в підпільні структури визвольного руху і ліквідації його керівних кадрів, дедалі більшого значення набувала діяльність працівників і боївок СБ ОУН. Есбісти зайняли, так би мовити, останній рубіж оборони перед шаленим натиском ворожої сторони.

Про характер і напрями діяльності СБ в цей складний період свідчить інструкція “II/V-1949 р.”, яка була вилучена 13 червня 1949 р. в ході операції з ліквідації керівника Рогатинського надрайонного проводу ОУН Станіславської області. У цьому документі перед СБ ставились наступні завдання. На “внутрішньому фронті”: ведення боротьби з агентами, які засилаються в структури визвольного руху; перевіряння кадрів і новачків, котрі вступають до ОУН; захоплення працівників міліції з метою отримання від них необхідної оперативної інформації; практикування звільнення запідозрених “сексотів” для введення в оману чекістів; запобігання створенню атмосфери недовіри серед націоналістичного активу в зв’язку з провокаційними діями радянських спецслужб; вироблення у членів ОУН стійкості до вербування з боку МДБ. На “зовнішній ділянці” перед СБ висувалось завдання розповсюдження націоналістичної літератури й пропаганда закликів визвольного руху серед тієї частини населення, яка ще не була втягнута в боротьбу з радянським режимом. Зверталася увага на необхідність ведення роз’яснювальної роботи серед вчителів зі східних районів УРСР з тим, щоб вони припиняли вихваляння радянського ладу. У випадку необхідності дозволялося брати їх на допит, але засадничо захищалося їх ліквідація¹¹⁴.

Ділянкою безкомпромісного протиборства сил визвольного руху і тоталітарного режиму залишалася колективізація сільського господарства. В інформації Рівненського обкому партії від 1 березня 1949 р. до ЦК КП(б)У повідомлялося: “Керівними ланками ОУН всьому підпіллю ОУН і його озброєним бандам дані вказівки про проведення масових терористичних актів проти ініціаторів створення колгоспів і колгоспного активу”. А у вилученому в ліквідованого провідника ОУН Мізоцького району Рівненської області Максима листі “згори”, тобто від вищого зверхника, говорилося: “...З числа організаторів і перших, хто вступили до колгоспу, дозволяю в кожному селі повісити по два чоловіки чи дати їм по 30 буків” (палок. — Авт.)¹¹⁵. Ці вказівки проводилися до життя неухильно. Так, 26 лютого 1949 р. в с.Селець-Баннівка Кам’янка-Бузького району Львівської області були вбиті голова місцевого колгоспу, секретар сільради й голова земельної комісії. У Ста-

Розділ 7. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946–1956 рр.)

ніславській області за 1949 р. і 4 місяці 1950 р. від рук націоналістичного підпілля загинули 20 голів сільрад, 19 голів колгоспів, 30 уповноважених міліції¹¹⁶.

У відповідь на дії повстанців та підпільників радянська влада відповідала широкими репресивними контрзаходами. У першій половині 1949 р. силові структури західного регіону, виконуючи вказівки офіційного Києва щодо ліквідації залишків збройного підпілля ОУН і УПА, продовжували методичний наступ на позиції визвольного руху. Найбільш масованими були дії більшовиків на Львівщині. З метою доцільнішого використання наявних сил органи МДБ створили 61 чекісько-військову групу, до котрих придавалися 123 розвідувально-пошукові групи. Впродовж першого півріччя 1949 р. внаслідок проведення 334 чекісько-військових операцій і низки агентурно-оперативних заходів було ліквідовано 120 бойових груп та підпільних організацій ОУН, вбито, захоплено в полон й заарештовано 913 учасників ОУН і УПА та їхніх прихильників. Найбільшою вдачею більшовиків стала ліквідація у м. Львові начальника Головного військового штабу УПА О. Гасина (Дор, Лицар, Іван Чорнота) і пункту зв'язку проводу ОУН з його керівником Осипом. Успіх цих операцій пояснювався вмілою роботою з агентурою і вдало проведеною агентурно-оперативною комбінацією¹¹⁷.

Не менш потужними були акції влади на Станіславщині. Лише за перший квартал 1949 р. їй вдалося розгромити повністю 30 і частково 133 бойових групи УПА й підпільних організацій ОУН, втрати яких становили 787 осіб. А всього за січень—жовтень 1949 р. сили визвольного руху у Станіславській області недораховували у своїх лавах понад 1 820 осіб¹¹⁸. Найбільш гнітючою для повстанців і підпільників виявилася загибель провідника ОУН Карпатського краю й командира УПА-Захід В. Сидора (Шелест, Конрад, Кравс, Зов, Лісовик, Вишитий). Його криївку, де знаходилося лише 6 осіб, у тому числі дружина командира, 14 квітня 1949 р. атакувала пошукова група МДБ у кількості 14 чоловік. Драматизм скоєного полягав у тому, що місце перебування керівника такого високого рангу, як В. Сидор, було погано замасковане і не мало у той час якогось зовнішнього спостереження. Емдебісти, хоч і діяли за певним планом, виявили криївку (а це була землянка з вікнами) лише випадково¹¹⁹. А ще раніше, в березні 1949 р. в с. Сваричів Рожнятинського району був ліквідований у бункері разом зі своєю охороною заступник референта СБ проводу ОУН Карпатського краю Б. Яцків (Денис, Сафрон)¹²⁰.

Удари по силах визвольного руху завдавалися і в інших областях західного регіону. На Рівненщині впродовж січня—березня 1949 р. було ліквідовано 27 бойових груп та підпільних організацій ОУН, вбито, захоплено в полон й заарештовано 460 учасників визвольного руху і їхніх прихильників. 8 лютого 1949 р. у с. Пітушків Острозького району, оточений оперативною групою МДБ, покінчив з життям колишній крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ М. Козак (Смок, Вівчар, Чупринка, Богдан, Петро). У цьому селі більшовикам вдалося захопити також й друкарню крайового проводу, де було вилучено 90 тис. сторінок націоналістичної літератури й листівок, 6,5 тис. примірників брошури “За самостійну Українську соборну державу”¹²¹.

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

На території Тернопільської області, де діяли 104 чекістсько-військові групи МДБ, впродовж I кварталу 1949 р. було ліквідовано 64 бойових груп і підпільних організацій ОУН, втрати яких становили 726 осіб. У ході розшукових операцій було зруйновано 39 схронів¹²².

У боротьбі з визвольним рухом органи МВС—МДБ широко використовували так звані спецгрупи, або агентурно-бойові групи. Від липня 1948 р. до березня 1949 р. цими групами спільно з підрозділами військ МДБ було ліквідовано і заарештовано 1 447 учасників ОУН та УПА, їхніх прихильників. Оцінюючи діяльність груп, керівники МДБ УРСР зазначали, що часом з їхньою допомогою “вдалося створити в середовищі оунівців атмосферу взаємної недовіри, яка призводила часто до самознищення банд та їхніх ватажків”. Однак у зв’язку з тим, що в більшості згаданих груп дедалі частіше траплялися брутальні випадки порушення так званої соціалістичної законності й факти морального розкладу, МДБ УРСР у березні 1949 р. ухвалило рішення про реформування агентурно-бойових груп при міських і районних відділах МДБ й заборонило в подальшому застосування цього виду агентури в західних областях України¹²³. У контексті згаданого не полишена інтересу оцінка спецгрупи УМДБ Рівненської області прокурором військ МВС СРСР Українського округу. У доповідній записці від 18 травня 1949 р. до ЦК КП(б)У він писав, що діяльність згаданої спецгрупи “мала яскраво виражений бандитський характер і була відома місцевому населенню”¹²⁴.

У заходах щодо ліквідації націоналістичного підпілля радянська влада надавала важливого значення групам охорони громадського порядку (ГОГП), створеним у минулі роки на базі винищувальних батальйонів. Про це свідчить той факт, що впродовж 1949–1952 рр. питання діяльності ГОГП шість разів розглядалося на засіданнях політбюро ЦК КП(б)У. За станом на 15 березня 1949 р. в західних областях України було сформовано 6 544 групи охорони громадського порядку, які нараховували 86 640 бійців і мали на озброєнні 50 226 одиниць зброї. Основним завданням ГОГП вважався захист колгоспів та колгоспного майна від нападів ОУН і УПА. Із 1 січня по 15 березня 1949 р. силами згаданих груп було відбито 11 із 17 нападів, здійснених збройним підпіллям на колгоспні об’єкти. А за час від серпня 1948 р. до 15 березня 1949 р. членами цих груп було вбито 84 і затримано 80 учасників ОУН та УПА, заарештовано 288 прихильників націоналістичного підпілля¹²⁵.

Проте комуністичну владу турбувала наявність низки недоліків у діяльності ГОГП. Частина з них не мала зброї. Чимало членів цих груп не пройшли належного вишколу, часто порушували дисципліну, не виявляли стійкості у сутичках з учасниками націоналістичного підпілля.

В арсеналі боротьби проти визвольного руху залишався й такий інструмент, як депортації родин учасників ОУН і УПА та симпатиків націоналістичного підпілля в східні райони СРСР. Хоч порівняно з 1946–1948 рр. масштаби таких акцій помітно зменшились, але вони боляче вдарили по збройному підпіллю, дедалі більше звужуючи його масову базу. Так, у першому півріччі 1949 р. у Львівській області було виселено 545 сімей (1 882 особи)¹²⁶, а впродовж січня—березня того ж року з теренів Станіславщини вивезено 372 родини (1 038 осіб)¹²⁷.

У Дрогобицькій області за вересень—жовтень 1949 р. було депортовано 488 сімей (2 043 особи)¹²⁸. Всього від кінця 1944 р. і до початку 1953 р. із західних областей України було вивезено у східні райони СРСР 65 906 сімей, чисельністю у 203 662 особи¹²⁹.

Як і в попередні роки, увага компартійно-радянського керівництва у подоланні опору ОУН і УПА зосереджувалася на проведенні колективізації сільського господарства. Вона забезпечувала повний контроль за західноукраїнським селом, звідки черпав свої сили визвольний рух. На весну 1949 р. у західному регіоні було створено майже 6 тис. колгоспів, які об'єднували понад 50% селянських господарств. Але й за цих обставин влада ще не вважала себе повним господарем у сільській місцевості. На думку офіційного Києва, в західних областях було чимало таких сіл, «де вплив партійних і радянських органів розповсюджується слабо, а бандити тероризують селян, знаходять там собі «сховища», ведуть ворожу роботу»¹³⁰.

Отож 25 квітня 1949 р. політбюро КП(б)У ухвалило постанову «Про недоліки і заходи щодо посилення масово-політичної роботи в селах західних і Закарпатської областей». У документі зазначалося, що в масово-політичній та виховній роботі серед селянства є чимало значних недоліків, які негативно впливають на зміцнення існуючих колгоспів і подальший розвиток колективізації. Також підкреслювалося, що в багатьох селах ще немає міцного активу з місцевого населення, що партійні організації й органи влади послабили свою роботу щодо мобілізації широких мас населення на боротьбу за остаточне знищення залишків націоналістичного підпілля. Наголошувалося, що політична робота на селі не спрямована на викривання кожного прояву діяльності ОУН і УПА, що до цієї роботи недостатньо залучається місцеве населення¹³¹.

Партійно-радянське керівництво України, виконуючи вказівки Кремля, було рішуче налаштоване шляхом суцільної колективізації західного регіону ліквідувати масову базу визвольного руху. Виступаючи 30 грудня 1949 р. на нараді секретарів міських та районних комітетів партії, начальників районних відділів МДБ Львівської області, перший секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников звернув особливу увагу на необхідність нещадної боротьби з тими, хто підтримує повстанців і підпільників, гальмує процес створення й зміцнення колгоспів. При цьому він наголосив: «Коли ми цю роботу не проведемо в кожному селі до приходу весни, то ще на рік відтягнемо справу завершення колективізації, а значить ще на рік продовжимо існування націоналістичних банд, тому що при індивідуальному господарстві їм легше триматися...»¹³²

І треба зазначити, що з поставленим завданням влада в цілому справилася. Їм вдалося впродовж 1950—1951 рр. оволодіти ситуацією на селі і домогтися ліквідації приватних селянських господарств у західному регіоні. Недаремно офіційний Київ вважав саме 1951 р. часом розгрому основних сил українського визвольного руху.

Радянська влада, не відмовляючись від бойових дій проти націоналістичного підпілля, поступово посилювала морально-психологічний тиск на повстанців та підпільників і їхніх симпатиків. 5 вересня 1949 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про проведення відкритих судових процесів у західних областях Української РСР над

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

окремими учасниками бандитсько-терористичних груп”. На думку ініціаторів і авторів цього документа, відкриті судові процеси мали дієво вплинути на справу боротьби з підпільниками ОУН, відвернути від їх підтримки місцеве населення. Планувалося найближчим часом організувати такі процеси в м. Сколе Дрогобицької області, м. Горохів Волинської області, м. Рівне, м. Путила Чернівецької області.

28 грудня 1949 р. політбюро ЦК КП(б)У схвалило наказ міністра держбезпеки УРСР № 312 від 28 грудня 1949 р. “Про не притягнення до карної відповідальності учасників залишків розгромлених українських націоналістичних банд у західних областях Української РСР, які добровільно зголосилися до органів радянської влади з повинною” і зобов’язало обкоми КП(б)У західних областей довести зміст цього документа до населення¹³³.

Проте Москва не була задоволена перебігом боротьби з ОУН і УПА. Як згадував П. Судоплатов, у листопаді 1949 р. у зв’язку з вбивством у Львові Галана Сталін висловив невдоволення “роботою органів безпеки щодо боротьби з бандитизмом в Західній Україні” і поставив завдання насамперед “зосередитися на розшуку ватажків бандерівського підпілля та їх ліквідації”¹³⁴. Поряд із заходами щодо усунення чільних діячів визвольного руху органам МДБ було доручено здійснити плани компрометації Р. Шухевича перед зарубіжними центрами ОУН—УГВР—УПА, а В. Кука — перед Р. Шухевичем¹³⁵.

Водночас Кремль постійно підштовхував Київ до остаточної ліквідації націоналістичного руху. Цим питанням були присвячені виступи функціонерів КП(б)У на партійних активах в західних областях України. Характерною у даному контексті була промова Л. Мельникова на нараді секретарів парторганізацій Дрогобича і Борислава 9 січня 1950 р., де, поміж іншим, йшлося про необхідність рахуватися зі змінами в тактиці збройного підпілля. У своєму виступі керівник українських комуністів констатував: “Часто наші органи — партійні й чекістські — зосереджували свою роботу на боротьбі з оунівцями в лісових масивах, в різних укриттях. Цю роботу треба було проводити, але водночас необхідно було не випускати з поля зору й місто. Ворог не міг би жодного дня утриматись, — наголосив Л. Мельников, — коли б він не мав підсобницьких банд серед міського і сільського населення...” Далі перший секретар ЦК КП(б)У підкреслив, що “ворог, хоч і розбитий, але його залишки намагаються знайти зв’язок з населенням міст, серед робітників підприємств, службовців установ, студентів учбових закладів, серед молоді, серед жінок”. Він також наголосив: “Наше завдання полягає в тому, щоб ізолювати ворога від населення, вибити його з всіх населених пунктів і загнати в могилу”¹³⁶.

Готуючись, як здавалося, до завершального удару по націоналістичному підпіллю, комуністична влада в 1950 р. з метою допомоги місцевим органам держбезпеки надіслала до західних областей України у тривале відрядження 100 співробітників центрального апарату МДБ УРСР та 589 представників управлінь МДБ зі східного регіону¹³⁷. Виїжджали в регіон і високі чини союзного МДБ.

В результаті здійснення чергових оперативних заходів емдебістам вдалося встановити наявність лінії зв’язку проводу ОУН між Львовом і Білогірською та вийти на один з її пунктів, де переховувався Го-

ловний командир УПА. 5 березня 1950 р. в ході операції під час пере-стрілки героїчно загинув голова Генерального секретаріату УГВР, голова проводу ОУН в Україні, головний командир УПА Р. Шухевич. За словами П. Судоплатова, який здійснював операцію, керівник націоналістичного підпілля в Україні в останні місяці свого життя поводить себе дещо необережно, до певної міри втратив пильність.

Хоча П. Судоплатов у своїх спогадах стверджує, що після загибелі Р. Шухевича “рух опору в Західній Україні пішов на спад і швидко за-тихнув”¹³⁸, це не відповідало дійсності. Проте смерть керівника націоналістичного підпілля припала на той час, коли сили визвольного руху знекровлювались у нерівній боротьбі; наближався момент неминучого згортання активних форм організованого спротиву збройного підпілля ОУН. І це розуміло керівництво націоналістичного руху.

В “Тактичних вказівках у нашій роботі” (1950 р.) наголошувалося: “Необхідно стримувати нашу демонстративність, так як вона не зустрічає ні розуміння, ні підтримки з боку мас, вони її засуджують”. А звідси й робився висновок: “Якщо й закликати до активних дій, то тільки індивідуально, не масово...” На перший план виносилися завдання збереження провідних кадрів, поповнення лав новими членами, посилення конспірації і внутрішньо-організаційної роботи. Висувалася вимога створення “легальних ОУН”, особливо в молодіжному середовищі, а також зверталась увага на організацію націоналістичного підпілля в східних областях України. Останньому питанню особливо увагу надавав ще Р. Шухевич. В одному з його листів, адресованому націоналістичному активу на Сході, говорилося: “Якщо ми на СУЗ зуміємо у всіх обласних центрах очолити у відповідний момент масові прояви волі народу до Самостійної України — ми перемогли...”¹³⁹

Хоч ліквідація Р. Шухевича була значним “досягненням” органів держбезпеки, офіційний Київ не був схильним перебільшувати результати цієї операції. Підтвердженням цього стало засідання політбюро ЦК КП(б)У 22 березня 1950 р., на якому в котре розглядалося питання щодо заходів для посилення боротьби “із залишками оунівського підпілля в західних областях УРСР”. Заслухавши доповідь міністра держбезпеки М. Ковальчука, учасники засідання висловили власні думки з цього питання. Секретар ЦК КП(б)У О. Кириченко і член політбюро ЦК І. Сенін звернули увагу на зростання кількості терористичних актів з боку збройного підпілля. У виступах йшлося також про необхідність посилити чекістську роботу, відшукати нові способи боротьби з підпіллям ОУН, втягнути у цю справу сільський актив та молодь, швидше запровадити проведення відкритих судових процесів над повстанцями і підпільниками й ін. Було ухвалено рішення підготувати для розгляду на засіданні політбюро ЦК КП(б)У спеціальну постанову¹⁴⁰. Однак до кінця року такий документ не вдалося опрацювати.

Смерть Р. Шухевича, великі втрати командно-провідницьких кадрів на рівні округ, надрайонів і районів, значні труднощі підтримання організаційних зв'язків певним чином дезорганізували діяльність збройного підпілля, але це не зупинило прагнення повстанців та підпільників продовжувати антирадянську боротьбу. Як і в попередні роки, най-

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

більш активно діяло націоналістичне підпілля на Станіславщині, де в його лавах нараховувалось 940 осіб, об'єднаних у 15 бойових груп, 148 підпільних організацій ОУН. Їхніми зусиллями впродовж 1950 р. здійснено 144 акції¹⁴¹.

Тим часом підпілля ОУН в Україні та керівні центри визвольного руху на еміграції тривалий час не мали вичерпної інформації про долю Р. Шухевича. Як стверджує Л. Шанковський, лише у червні 1950 р. на конференції членів проводу ОУН в Україні були обговорені питання зовнішнього і внутрішнього політичного становища і 8 липня того ж року Бюро інформації УГВР розповсюдило повідомлення про те, що після смерті генерал-хорунжого Р. Шухевича пост голови Генерального секретаріату УГВР і Головного командира УПА обійняв полковник Василь Коваль (В. Кук)¹⁴².

Наприкінці 1950 р. націоналістичне підпілля спіткала ще одна тяжка втрата. 24–25 листопада у лісі поблизу с. Великопілля на Станіславщині був убитий у бункері член проводу ОУН і провідник ОУН Львівського краю О. Дяків (Горновий). Разом із ним загинули М. Мошанчук (Бір), керівник Львівського окружного проводу ОУН та референт пропаганди цього проводу П. Шатинський (Крук) й одна невстановлена особа. З діяльністю О. Дяківа пов'язувалися найбільш гучні терористичні і диверсійні акти збройного підпілля у Львівській області та деяких районах Дрогобицької і Станіславської областей¹⁴³.

Хоча збройний опір підпілля затухав, за кордоном перспективи революційно-визвольного руху нерідко оцінювались досить високо. Про це свідчить, наприклад, стаття С. Бандери “Війна в Кореї і національно-визвольна політика” (червень 1950 р.), присвячена черговій конференції Антибільшовицького блоку народів (АБН). С. Бандера критикував західні держави за їх намагання стабілізувати відносини з СРСР, однак він вважав, що й за цих обставин можливе успішне розгортання революційно-визвольної боротьби в Україні. Цьому, на його думку, сприяли такі фактори: “ а) зріст революційного потенціалу, динаміка і підготовленість визвольних сил нації до повного розгортання боротьби у повстання й революційну національно-визвольну боротьбу; б) поширення революційної протибільшовицької і протиросійської боротьби серед інших народів, поневолених московським імперіалізмом; в) внутрішня ситуація в СРСР, зокрема, наслідки протибільшовицьких революційних сил, реакція народних мас на соціальне уярмлення, зламання і криза в більшовицькій системі”¹⁴⁴. Однак, як сьогодні ми знаємо, в оцінці становища в Україні і в цілому в СРСР С. Бандера глибоко помилявся. Радянський лад міг упоратися з усіма антикомуністичними рухами (Балтія, Західна Україна), діяльність яких не тільки не була скоординована, а й не вийшла за межі цих регіонів.

Проте новий рік, незважаючи на знекровлення сил визвольного руху, не приніс більшовикам очікуваної перемоги над залишками повстанців і підпільників. За станом на 1 серпня 1951 р. у Станіславській області, за даними МДБ, нараховувалося 93 групи й організації ОУН (586 осіб), а також 47 так званих “легальних” націоналістичних осередків. За 7 місяців того року підпільники і повстанці здійснили 63 акції, знищивши 34 представників тоталітарного режиму. На теренах Тернопільщини діяли оргреферент крайового проводу ОУН “Поділля”

Бурлан, провідник Тернопільського окружного проводу ОУН Олесь, провідники Бережанського і Скалатського надрайонних проводів, референт СБ Кременецького надрайонного проводу, 11 районних проводів ОУН та 31 кущова боївка — всього 144 особи. Оцінюючи становище в районах, де найбільш активно діяли повстанці й підпільники, керівництво Тернопільського обкому КП(б)У зазначало, що “населення не виявляє політичної активності”, “при проведенні господарсько-політичних заходів партійні і радянські органи в цих селах зустрічаються зі скритим спротивом, сільський і колгоспний актив працює під тиском, з озиранням, особистої ініціативи не виявляє”, “значна частина чесних колгоспників намагається себе активно не проявляти”¹⁴⁵.

Зволікання з остаточним придушенням супротиву збройного підпілля в західних областях України дратувало Москву. У липні 1951 р. у столиці Радянського Союзу відбулася нарада начальників обласних управлінь МДБ, на якій виступив секретар ЦК ВКП(б) Г. Маленков. Хоч у нашому розпорядженні немає матеріалів цієї наради, але відомо, що на ній йшлося про ліквідацію до початку 1952 р. усіх націоналістичних організацій, які діяли в західному регіоні УРСР¹⁴⁶.

Незабаром питання боротьби з залишками ОУН були обговорені на нараді в МДБ України. Л. Мельников піддав критиці роботу органів держбезпеки, зауваживши, що за 7 місяців 1951 р. із 1276 операцій проти націоналістичного підпілля лише 85 досягли очікуваного результату. З цього приводу партійний високопосадовець сказав: “Один бандит розправляється з нашими двома-трьома чекістами тому, що вони йдуть всліпу..., думають, що навалом візьмуть бандитів”¹⁴⁷.

Про плани більшовиків України стосовно виконання завдання, поставленого Москвою, свідчать підготовлені 15 серпня 1951 р. Л. Мельниковим деякі заходи, спрямовані на посилення роботи органів МДБ і партійних організацій. У цих заходах основна увага зверталася на необхідність використати літній період для остаточного знищення підпілля, не дати його силам сховатися на зимовий час у бункерах, ізолювати їх від місцевого населення. Виходячи з того, що активність повстанців і підпільників була зафіксована у 50 районах західного регіону, пропонувалося зосередити тут частини військ МДБ, бойову техніку, службових собак, розгорнути агентурну роботу й створити оперативні групи, кожна з яких посилити 10—15 оперативними працівниками зі східних областей України¹⁴⁸.

Так, у Станіславській області, яка вважалася твердиною визвольного руху, сили військ МДБ намічалось збільшити у 2—3 рази. Сюди додавалися 2 тис. бійців. Створювались два мобільних батальйони військ МДБ на автомашинах, формувалися спеціальні ударні групи для дій у гірській місцевості. На Тернопільщині було організовано 43 оперативно-військові групи, до яких увійшли 132 найбільш досвідчених оперативних працівники, в тому числі 32 — з МДБ УРСР¹⁴⁹.

Особлива увага зверталася на ліквідацію керівного складу націоналістичного підпілля. Так, за станом на 25 листопада 1951 р. полювання за членами проводу ОУН вели 6 груп (82 оперпрацівники), 65 офіцерів і 1224 солдати військ МДБ. 115 груп здійснювали розшук членів низових проводів¹⁵⁰.

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

Захоплення 5 червня 1951 р. органами держбезпеки емісара ЗЧ ОУН М. Матвієйка (Усміх), який прибув в Україну для з'ясування стану націоналістичного підпілля і налагодження зв'язків його керівництва з С. Бандерою, надихнуло МДБ УРСР не тільки на радіограу із закордонними центрами визвольного руху, а й на створення легендарованих проводів ОУН. Від 1951 р. вже діяли Калуський, Коломийський, Кам'янець-Подільський “окружні проводи”, 4 “районні проводи” і 6 окремих “підпільних груп”. Плани емдебістів передбачали організацію легендарованого центру для усіх західних областей УРСР. Однією з перших кандидатур на голову такого центру став щойнозгаданий М. Матвієйко.

Масований наступ на залишки націоналістичного підпілля, який розпочався у серпні 1951 р., дав змогу владі здобути значні результати. Із 1 серпня 1951 р. до 17 квітня 1952 р. на території західних областей були ліквідовані 172 керівники і члени проводів ОУН, 113 командирів боївок, всього 949 осіб. З них 635 було вбито і 252 захоплено живими. Органам МДБ вдалося також знищити 50 членів підпілля у Житомирській та Кам'янець-Подільській областях. У відповідь на репресивні дії тоталітарного режиму сили визвольного руху зуміли відповісти лише 79 акціями¹⁵¹.

Однак офіційний Київ вважав, що сприятливі умови для повної ліквідації націоналістичного підпілля до весни 1952 р. не використані, а загальне становище у західних областях України залишається напруженим. Компартійно-радянське керівництво республіки хвилювала та обставина, що підпільники “посилили конспірацію і свою ворожу роботу ведуть зараз більш приховано, децю змінили свою тактику”. Недоволення викликало й те, що органи держбезпеки не спромоглися впровадити свою агентуру у провід ОУН та діючі у підпіллі крайові й окружні проводи¹⁵².

14 квітня 1952 р. керівники УРСР були прийняті у Кремлі Й. Сталіним. Під час розмови йшлося про політичне і соціально-економічне становище в Україні, в тому числі в західному регіоні. 24 квітня політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання “Про завдання партійної організації України щодо виконання даних товаришем Сталіним вказівок”. У виступі Л. Мельникова зазначалося, що під час розмови Сталін, торкаючись діяльності ОУН, сказав, що зволікання з ліквідацією націоналістичного підпілля підриває у населення західних областей, у колгоспників віру у дієвість здійснюваних радянською владою заходів. Мельников акцентував увагу на необхідності не лише посилити роботу органів МДБ щодо остаточного викорінення залишків ОУН, а й підірвати у населення західного регіону довіру до націоналістів. Серед пріоритетних завдань висувалася вимога домогтися економічного піднесення колгоспів, підвищення життєвого рівня колгоспників. Після цього секретаріат ЦК підготував заходи, розглянуті й затверджені політбюро ЦК 9 травня у вигляді постанови “Про подальше посилення боротьби з остаточної ліквідації залишків банд українських буржуазних націоналістів у західних областях УРСР”¹⁵³.

За станом на 17 квітня 1952 р. підпілля нараховувало до 650 озброєних осіб. 17 червня 1952 р. Дрогобицький обком КП(б)У доповів ЦК КП(б)У, що впродовж травня-червня в області знищено 5 і захоплено

8 членів ОУН. Вважалися повністю звільненими від підпілля 10 районів, а в 15 районах проводився розшук 67 повстанців та підпільників. Від 1 травня до 31 липня 1952 р. на Львівщині були повністю ліквідовані Бродівський надрайонний, Краснянський, Нестерівський, Великомоствський і Куликівський районні проводи ОУН, боївки Блискавки й Солов'я, всього знешкоджено 45 осіб, у тому числі 38 знищено. У Тернопільській області до 1 серпня 1952 р. вдалося припинити діяльність 18 бойових груп і проводів ОУН, знищити понад 60 та захопити 13 членів підпілля, провести арешти 85 осіб, пов'язаних з визвольним рухом. У травні того року був вбитий провідник краю ОУН "Поділля" В. Бей (Улас)¹⁵⁴. Менш успішними виявилися дії МДБ в інших західних областях. Проте до активу органів держбезпеки треба зарахувати захоплення у жовтні 1952 р. чільного діяча ОУН В. Охрімовича. Він як представник ЗП УГВР прибув в Україну, щоб зміцнити керівництво визвольним рухом.

Як з'ясувалося наприкінці 1952 р., і цього разу владі не вдалося впоратися із завданням щодо остаточної ліквідації націоналістичного підпілля. Його нечисленні залишки своєю вражаючою активністю знову й знову доводили факт свого існування.

Керівництво збройним підпіллям не могло не рахуватися з тяжкими втратами. Загибель у 1951—1952 рр. керівника головного осередку пропаганди при проводі ОУН і начальника політвиховного відділу УПА П. Федуна (Петро Полтава, Волянський, Север), провідника ОУН на ЗУЗ Р. Кравчука (Петро) та командира УПА-Північ І. Литвинчука (Дубовий, Максим), інших провідних кадрів була непоправною. У серпні 1952 р. питання подальшої діяльності підпілля було обговорено на зустрічі провідника ОУН в Україні В. Кука (Леміш, Коваль) з керівником крайового проводу ОУН на ПЗУЗ В. Галасою (Орлан). За свідченням останнього, з метою збереження кадрів "Леміш" схилився до того, щоб "повністю призупинити відкриту діяльність підпілля, а вести тільки ідеологічну підготовку залишків оунівських кадрів при дотриманні найпильнішої конспірації". Розглядалася також доцільність передислокації із західного регіону у східні області України всіх уцілілих "керівних і рядових оунівців", бо гадалося, що там існують кращі умови їхньої безпеки, ніж на заході¹⁵⁵.

Восени 1952 р. на підставі захоплених документів та допитів заарештованих чільних членів визвольного руху органи МДБ мали уявлення про дальші плани підпілля. Вони свідчили про згортання терористичних актів та зосередження основної уваги на внутрішньоорганізаційній і виховній роботі, навчанні підпільних кадрів, збереженні зв'язків. Мета цих заходів полягала в тому, щоб підготувати організаційні осередки підпілля до самостійної тривалої праці й бути готовими отримати конкретні завдання на випадок війни¹⁵⁶.

Тим часом органи МДБ знову і знову завдавали ударів по націоналістичному підпіллю. І не тільки в західному регіоні, а й у східній частині України. Впродовж 1952—1953 рр. їм вдалося ліквідувати на території Ставищенського району Київської області провідника Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН Кобзаря та його бойовика Богдана, керівника оунівської групи П. Колісника (Черник), який з травня 1951 р. діяв на території Ладжижинського, Уманського і Христинів-

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

ського районів Київської області. У цей період на Київщині були також знешкоджені дві бойові терористичні групи ОУН, які з 1946 р. вели роботу у Володарському, Білоцерківському та Богуславському районах¹⁵⁷.

5 березня 1953 р. Й. Сталін помер. Зміни, які сталися у вищому ешелоні влади у Москві, внесли помітні корективи у характер заходів, здійснюваних тоталітарним режимом у західному регіоні Радянського Союзу, зокрема, в Україні.

У середині березня 1953 р. керівник об'єднаних органів МДБ — МВС Л. Берія призначив на посаду міністра внутрішніх справ УРСР П. Мешика. Останній негайно замінив керівників провідних підрозділів центрального апарату міністерства і 18 із 25 начальників обласних управлінь МВС УРСР. Невдовзі місцеві органи держбезпеки отримали вказівки про заборону використовувати підрозділи внутрішніх військ без дозволу начальників обласних УМВС. Арешт членів підпілля ОУН дозволявся лише із санкції МВС, при цьому заборонялося застосовувати зброю, а рекомендувалося захоплювати повстанців та підпільників живими. Було припинено виконання смертних вироків, винесених учасникам визвольного руху.

Центральне місце у заходах МВС УРСР відводилося створенню так званого “проводу ОУН” легендарного у Львові, який мав очолити давній агент держбезпеки, колишній учасник української революції 1917—1920 рр., член Центральної Ради під псевдонімом Бард. Наприкінці травня 1953 р. з цим агентом особисто зустрівся П. Мешик. Як вважають сучасні дослідники Д. Веденєєв і Ю. Шаповал, основна мета згадуваної акції полягала в тому, щоб нав'язати підпіллю думку про відмову від диверсійно-терористичної боротьби і перенести акцент в його діяльності на пошуки компромісу з режимом.

Отримавши згоду Москви, МВС УРСР почало готувати проект листа до провідника ОУН на українських землях В. Кука, пропонуючи націоналістичному підпіллю скласти зброю і легалізуватися. У цьому разі членам ОУН гарантувалося життя, свобода й працевлаштування¹⁵⁸. Йшлося про можливість повернення висланих на схід родин, звільнення відомих церковних діячів та ін. П. Мешик дав вказівку своїм підлеглим припинити переслідування греко-католиків¹⁵⁹.

Тим часом 2—4 червня 1953 р. у Києві відбувся пленум ЦК Компартії України, який заслухав питання «Про постанову ЦК КПРС від 26 травня 1953 р. «Питання західних областей Української РСР» і доповідну записку тов. Л.П. Берії до Президії ЦК КПРС». Смісл документів, схвалених у Москві, полягав у тому, що серйозні помилки й недоліки в керівництві західними областями України з боку бюро ЦК Компартії України і першого секретаря ЦК Л. Мельникова стали однією з головних причин, які не дали змоги остаточно зламати опір українського націоналістичного підпілля. У виступі другого секретаря ЦК Компартії України О. Кириченка, якого Кремль висував на вищу посаду замість Л. Мельникова, наголошувалося, що в західних областях України проведено колективізацію сільського господарства і “залишки буржуазних націоналістів” тримаються тільки тому, що керівництво УРСР не спромоглося мобілізувати населення проти націоналістів, тому що припустило перекручення в політиці. Про недостатню увагу ке-

рівництва ЦК КП України й особисто Л. Мельникова до соціально-економічного становища в західних областях, розвитку української культури й мови, включення місцевого населення в суспільно-політичне, економічне і культурне життя йшлося у виступах також інших учасників пленуму.

З критикою роботи колишнього МДБ виступив на пленумі П. Мешик. Він наголосив, що керівництво органів держбезпеки, “захопившись масовими військовими операціями, занедбало агентурно-чекістську роботу і не вловило того моменту, коли військові операції, необхідні в першій період звільнення України від німецько-фашистських загарбників, стали фактором, який викликав роздратування у населення і, по суті, діяв на руку ворогам”. Мешик також звинуватив своїх попередників у тому, що вони залишили без уваги значну базу підтримки націоналістичного підпілля, яку складала 324 тис. осіб з-поміж родичів засуджених і вбитих учасників антирадянського підпілля, 76 672 осіб, котрі з’явилися з повинною й легалізувалися, а також невстановленої кількості людей, незадоволених політикою русифікації¹⁶⁰.

В ухваленій постанові пленум ЦК КП України зазначив, що слабка робота місцевих партійних і радянських органів, недостатнє керівництво з боку ЦК Компартії України призвели до того, що серед значної частини населення західних областей існує невдоволення господарськими, політичними й культурними заходами, які здійснюються на місцях. Наголошувалося, що майже всі керівні посади в партійних і радянських органах західних областей обійняли працівники зі Східної України, а також з інших республік СРСР. У вищих учбових закладах викладання велося переважно російською мовою. Зауважувалося також, що боротьба з націоналістичним підпіллям часто велася шляхом масових репресій і чекістсько-військових операцій, а застосування репресій викликало невдоволення населення й шкодило справі боротьби з буржуазними націоналістами.

Пленум ЦК Компартії України ухвалив рішення зняти Л. Мельникова з посади першого секретаря ЦК і накреслив низку невідкладних заходів щодо усунення зазначених недоліків та прорахунків, вказав на необхідність ширше залучати місцеве населення і насамперед інтелігенцію до державного будівництва, культурного й громадського життя¹⁶¹.

Хоч зазначена постанова і накреслені нею заходи у зв’язку з раптовим арештом, а потім і розстрілом Л. Берії не були реалізовані в повному обсязі, все ж вони не могли не вплинути на настрої людей у західних областях, породжували в них надії та ілюзії щодо можливих позитивних змін у політиці властей.

Однак на теренах західних областей України боротьба між націоналістичним підпіллям і тоталітарним режимом не вщухала. Не відмовляючись від силових дій, МВС УРСР не полишало думки про створення легендарного “проводу ОУН”. Хоч раптова втеча ще 16—17 червня 1952 р. у Львові з-під пильної охорони М. Матвієйка сплутала плани емдебістів, проте у їхніх руках перебував В. Охрімівич. Інтенсивно провадився пошук В. Кука і В. Галаси. Останній 11 липня 1953 р. був схоплений на території Хмельницької області. Однак невдовзі з’ясу-

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

валосся, що Орлан не розкриває своїх зв'язків з підпіллям. Це гальмувало даліше викриття оунівського підпілля¹⁶².

У 1953 р. в порівнянні з попередніми роками активність підпілля ОУН внаслідок втрат і постійних наступальних дій органів держбезпеки помітно знизилася. За даними МВС УРСР, за 10 місяців поточного року було зазначено лише 29 акцій повстанців та підпільників, чисельність яких обраховувалася в три сотні осіб. Проте й таке становище не влаштувало офіційний Київ. Особливе невдоволення викликало те, що органи МВС “продовжують проявляти благодужність і безтурботність, не створили напруження в роботі по боротьбі з рештками оунівських банд”, що агентурно-оперативна робота в західних областях занедбана, а ефективність чекістсько-військових операцій залишається низькою¹⁶³.

Президія ЦК Компартії України 31 грудня 1953 р. ухвалила постанову “Про стан ліквідації решток банд українських націоналістів у західних областях Української РСР”. Цей документ піддавав критиці роботу МВС України та його органів у західних областях, вимагав від них “вжити дійових заходів і забезпечити повну ліквідацію в найкоротший строк решток оунівського підпілля та його озброєних банд”. ЦК Компартії України звернув увагу міністра внутрішніх справ УРСР Т. Строкача і начальників обласних управлінь МВС на те, що вони несуть персональну відповідальність за виконання поставленого перед ними завдання¹⁶⁴.

На початку нового року емведисти досягли перших успіхів. 28 січня спецгрупа МВС виявила конспіративну квартиру референта пропаганди проводу ОУН Львівського краю Л. Гаєвської (Рута), котра до цього часу чотири рази виривалася з рук емдебістів. На цей раз “Рута”, не маючи можливості уникнути арешту, покінчила з собою. Застрелилися також її охоронець М. Миклюш і господарка помешкання І. Забуська¹⁶⁵.

У середині березня 1954 р. ЦК КПРС реорганізував систему МВС СРСР. З нього видалялися органи держбезпеки, які реорганізувалися в Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді міністрів СРСР. Його філіал в УРСР перебрав на себе обов'язки боротьби із залишками націоналістичного підпілля. Важливе місце відводилося операції, яка мала привести до захоплення або ліквідації В. Кука, єдиного на той час члена Проводу ОУН в Україні, голови Генерального секретаріату УГВР і Головного командира УПА. Операцію ще 1952 р. розпочали органи держбезпеки Хмельницької області, котрі через свою агентуру встановили контакти з В. Галасою (Орлан), а потім вийшли на лінію зв'язку з В. Куком.

Тим часом внаслідок непорозумінь між МВС УРСР і його обласним управлінням у Хмельницькій області операція щодо затримання В. Кука затяглася. 15 березня 1954 р. президія ЦК КП України розглянула питання “Про доповідну записку начальника УМВС Хмельницької області т. Руденка”. Було доручено спеціальній комісії вивчити причини провалу операції по ліквідації члена так званого центрального проводу ОУН Леміша. 5 квітня згадана комісія у записці на ім'я О. Кириченка дійшла висновку, що МВС УРСР допустилося помилки, коли не своєчасно ліквідувало агентурні зв'язки до “Леміша” і не залучило до

складання плану й проведення операції начальника УМВС Хмельницької області М. Руденка¹⁶⁶. Проте В. Куку, незважаючи на його винятковий хист конспіратора, не вдалося уникнути лабетів КДБ. 23 травня 1954 р. він разом зі своєю дружиною У. Крюченко (Оксана) був, нарешті, затриманий у криївці, яка перебувала під контролем кадебістів. Леміш, як і чимало його соратників, став жертвою зради¹⁶⁷.

22 липня 1954 р. відбулася оперативна нарада працівників апарату КДБ при Раді міністрів УРСР. Перед учасниками її виступив О. Кириченко, який звернув увагу присутніх на те, що до цього часу в західних і Житомирській областях все ще діють Рівненський окружний, Золочівський, Ківерцівський та Рогатинський надрайонні проводи ОУН, а також 17 бойових груп. Перший секретар ЦК Компартії України також підкреслив, що націоналісти прагнуть влаштуватися на важливі ділянки народного господарства, вступити на роботу до радянських і партійних органів. Незадовільно оцінив він діяльність органів держбезпеки у Львівській та Станіславській областях, де укривалися 40 % членів націоналістичного підпілля, облікованих КДБ. Хвилювало О. Кириченка й те, що учасники ОУН намагаються поширити свій вплив на східні області, де робота з їх виявлення провадиться погано¹⁶⁸.

У 1954 р. діяльність націоналістичного підпілля в західних областях повільно вщухала. Впродовж року залишки повстанців і підпільників здійснили лише 19 акцій, з яких 7 були терористичними замахами. Зафіксовано також 29 випадків розповсюдження антикомуністичних листівок. Однак українські закордонні центри, пов'язані з революційно-визвольним рухом в Україні, не бажали миритися з тим, що об'єктивно мало статися. У статтях за березень—квітень 1954 р., присвячених пам'яті Р. Шухевича, провідник ЗЧ ОУН С. Бандера стверджував, що “десять найважчих років боротьби ОУН—УПА у повоєнній підбільшевицькій дійсності” дають підставу сподіватися, що і в майбутньому більшовикам не вдасться зламати опір націоналістичних сил¹⁶⁹.

За станом на 17 березня 1955 р. у західних областях перебували на обліку 11 боївок у складі 32 осіб та 17 окремо діючих бойовиків, а також 50 нелегалів. Однак і така мізерна кількість підпілля ОУН турбувала партійно-радянське керівництво України. 11 квітня президія ЦК КП України розглянула питання “Про стан та заходи подальшого поліпшення роботи органів Комітету державної безпеки в західних областях Української РСР”. В ухваленій постанові зазначалося, що ці органи не вжили всіх заходів задля остаточної ліквідації “решток оунівських бандитів і підпілля”. Визнавалася незадовільною робота з розшуку активних учасників оунівського підпілля, які переховувалися під фіктивними документами. Вважалася недостатньою робота, спрямована на виявлення учасників націоналістичного підпілля, що проникли до східних областей України. Висувалися серйозні претензії до місцевих партійних органів західних областей, які не виявляли достатньої уваги до діяльності органів КДБ і послабили боротьбу з ідеологією українських націоналістів. ЦК Компартії України зобов'язав КДБ УРСР та його управління в західних областях домогтися докорінного поліпшення всіх ділянок роботи. Головним завданням органів держбезпеки у західному регіоні вважалася повна ліквідація в найкоротший строк залишків українського націоналістичного підпілля і вчасне припинен-

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

ня будь-яких спроб створення нових націоналістичних організацій та інших антиурядових груп. Чи не вперше перед органами держбезпеки висувалася вимога посилити роботу проти закордонних націоналістичних центрів¹⁷⁰. Не знімаючи з порядку денного завдання остаточного завершення боротьби з рештками націоналістичного підпілля, офіційний Київ разом з тим вважав, що, виконуючи вказівки партії, органи державної безпеки “на початку 1956 року закінчили ліквідацію збройних банд і організованого підпілля українських буржуазних націоналістів”¹⁷¹.

Хоч залишки повстанців і підпільників вже були не в змозі адекватно відповідати на репресивні заходи влади, у 1955–1956 рр. вони здійснили 35 акцій, в тому числі 10 вбивств і 15 замахів¹⁷².

Антикомуністичний опір ОУН і УПА в Україні в 1946–1956 рр. мав чималий резонанс як в українському суспільстві, так і за кордоном. Безкомпромісний характер збройного конфлікту між визвольним рухом, репрезентованим українським націоналізмом, і силами тоталітарного режиму спричинив до значних жертв серед цивільного населення західного регіону і так чи інакше спричинив загибель спеціалістів різних галузей народного господарства, культури й освіти України та СРСР. В результаті були завдані і матеріальні збитки господарському життю, об’єктам соціально-культурного призначення, навіть особистому майну громадян і їх добробуту та соціальній захищеності.

Внаслідок дій органів і військ НКВС—НКДБ—МВС—МДБ—КДБ від 1944 до 1956 рр. були ліквідовані 563 проводи ОУН, в тому числі центральний, 10 крайових, 32 обласних і окружних, 84 надрайонних, 436 районних, 1 888 груп націоналістичного підпілля. Серед загиблих або затриманих повстанців та підпільників налічувалося 21 член центрального, 154 — крайових, 57 — обласних, 303 — окружних, 2 800 членів надрайонних і районних проводів ОУН, 4 тис. керівників окремих груп підпілля, а також 81 командир округів та груп УПА, 58 курінних і 326 сотенних командирів повстанської армії. Загальна кількість загиблих вояків УПА, членів ОУН, симпатиків визвольного руху обчислюється в 155 108 осіб, у тому числі 1 746 у східних областях України. Перед загрозою репресій і моральним тиском з’явилися з повинною 76 753 осіб. Заарештовано за приналежність до націоналістичного руху 103 866 осіб, з яких 87 756 було засуджено.

З боку ОУН і УПА було здійснено 14 424 акції, в тому числі 4 904 терористичних актів, 195 диверсій, 645 нападів на компартійно-радянські органи, колгоспи, МТС, інші установи. Жертвами дій повстанців та підпільників стало 30 676 осіб. Серед них — 687 військовослужбовців і бійців винищувальних батальйонів, співробітників НКДБ—МДБ; 1 864 співробітників НКВС—МВС; 2 590 “яструбків”; 3 199 військовослужбовців внутрішніх, прикордонних військ і збройних сил; 2 депутати Верховної Ради УРСР, 1 голова облвиконкому, 40 голів міськ- і райвиконкомів, 1 454 голів сільських і селищних рад; 1 235 інших радянських працівників; 5 секретарів міських та 30 районних комітетів Компартії України, 216 інших працівників партійних органів; 205 комсомольських працівників; 314 голів колгоспів; 676 робітників; 1 931 представник інтелігенції, 15 355 селян і колгоспників¹⁷³.

З військової точки зору антикомуністичний опір ОУН та УПА в 1946–1956 рр. завершився поразкою. Однак боротьба, яку тривалий час — часто не без успіху — вели українські націоналісти, не була покинута реального сенсу і її не можна визнати безплідною. Визвольний рух, керований ОУН, не був випадковістю. Він став об'єктивно неминучим викликом тоталітарному режимові з боку тієї частини населення України, котра усвідомлювала вагу національної ідеї й потребу її реалізації у власній незалежній державі. Активні дії повстанців і підпільників створили серйозні перешкоди на шляху радянської західних областей, тривалий час зривали плани більшовиків щодо політичного й господарського опанування західноукраїнськими теренами, тримали у напрузі партійно-радянський апарат і не давали тому змоги проявити всю свою агресивність. Особливо важко далася радянській владі колективізація сільського господарства, де спротив націоналістичних сил був найбільш запеклим і відчайдушним.

Проте досвід збройного протистояння українських націоналістів з комуністичною владою засвідчив, що на успіх можуть розраховувати лише ті політичні сили, які відчувають підтримку більшої частини населення і здатні матеріалізувати її в практичній площині. В цьому контексті керівництво ОУН—УПА, на нашу думку, не досягло достатньої підтримки населення західного регіону, яке під терором більшовиків поступово відходило від активної боротьби з режимом. Ще гірше виглядали справи визвольного руху в східних областях України, де націоналістична ідеологія не спромоглася опанувати народними масами і організувати їх на боротьбу з радянською владою.

Широка повстансько-партизанська боротьба в західних областях України під керівництвом ОУН у повоєнний період не здобула прихильності серед українства й на еміграції, де представники ліберально-демократичного табору не вірили, що збройний спротив націоналістів здатний привести до перемоги над тоталітарним режимом. “Звернення воюючої України до всієї української еміграції”, розповсюджене ще в жовтні 1949 р. від імені УГВР — ОУН—УПА, не дало жодних позитивних результатів.

Поразка ОУН—УПА була спричинена ще й несприятливою міжнародною ситуацією, коли виявилися відсутніми можливості реальної зовнішньополітичної підтримки українського визвольного руху. І тут треба погодитися із С. Бандерою, який, виступаючи 25 травня 1958 р. в Роттердамі на могилі Є. Коновальця, сказав, що “непригожі зовнішні обставини не дали змоги підняти всенародне повстання проти большевиків і здобути державну незалежність України”¹⁷⁴.

Уроки історії переконливо доводять, що кожний виступ, який втягує в збройну боротьбу народні маси, повинен відповідати ступеневі готовності всього народу і його авангарду до такого відповідального кроку. Мистецтво політики полягає в тому, щоб визначити в кожному народі ту “критичну масу”, ті активно-динамічні сили, які приведуть у рух весь народ або принаймні його більшість, спрямують її без вагань на боротьбу.